

ทฤษฎี หนี้และมรดกของนายธนาคาร

:แนะนำหนังสือเรื่อง Talking to My Daughter: A Brief History of Capitalism ของ Yanis Varoufakis

อรรถสิทธิ์ สิทธิดำรง *

ข้อมูลหนังสือ

Yanis Varoufakis, Talking to My Daughter: A Brief History of Capitalism (London: Vintage, 2019)

หนังสือเล่มนี้ ถือเป็นหนึ่งในหนังสือที่อ่านสนุกเหมาะสำหรับผู้อ่านที่ต้องการฝึกฝนภาษาอังกฤษ และเรียนรู้ทำความเข้าใจประวัติศาสตร์การกำเนิดของระบบทุนนิยมในโลกร่วมสมัยได้อย่างดีเยี่ยม ชื่อของหนังสือเล่มนี้คือ Talking to My Daughter: A Brief History of Capitalism หรืออาจแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “เมื่อข้าพเจ้าสอนลูก: ว่าด้วยประวัติศาสตร์อย่างย่อของทุนนิยม” ซึ่งแน่นอนว่าหากพิจารณาไปแค่ที่ชื่อต้นก็อาจชวนให้หลงคิดไปว่าหนังสือเล่มนี้คงมีเนื้อหาประมาณหนังสือชุด “พ่อรวยสอนลูก” อันเคยเป็นที่นิยมกันในบ้านเรา แต่เอาเข้าจริง เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้กลับตรงกันข้าม เพราะดังที่ชื่อรองของหนังสือได้ชี้ให้เห็นว่าแกนหลักของหนังสือเล่มนี้จะพูดถึงกลไกและที่มาที่ไปของระบบทุนนิยมที่กำกับการใช้ชีวิตของผู้คนในปัจจุบันได้อย่างกระชับ รัดกุมโดยผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ก็คือยานิส วารูฟากิส ศาสตราจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์ชื่อดังผู้เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังสมัยสั้นๆ ให้กับรัฐบาลฝ่ายซ้ายของประเทศกรีซ³⁵

ส่วนเหตุผลที่เขียนในตอนต้นว่าเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้อ่านสนุกมากนั้น เพราะแม้จะเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์และระบบเศรษฐกิจ แต่วิธีที่วารูฟากิสเขียนหนังสือเล่มนี้กลับเป็นวิธีที่ชวนให้ผู้อ่านที่ไม่ใช่นักเรียนเศรษฐศาสตร์สามารถทำความเข้าใจได้ง่าย เนื่องจากตัวเขาจะเขียนหนังสือเล่มนี้ในรูปของแบบเรียน โดยมีเป้าหมายหลักคือให้ลูกสาวของตนอ่าน จึงไม่ค่อยเจอคำศัพท์ทางเทคนิคที่ชวนให้สงสัยหรือไม่เข้าใจทั้งยังเต็มไปด้วยตัวอย่างจากวรรณกรรมและภาพยนตร์ที่คนอ่านน่าจะคุ้นเคย ไม่ว่าจะ เป็น

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ สำนักวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ปัจจุบันกำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก สาขาทฤษฎีการเมือง ณ. Department of Government, University of Essex, ประเทศอังกฤษ สามารถติดต่อผู้เขียนได้ที่ attasit.si@wu.ac.th หรือ att_online1@hotmail.com

³⁵ ผู้สนใจสามารถอ่านเรื่องราวบันทึกของวารูฟากิสที่บอกเล่าประสบการณ์สมัยที่ตัวเขาเป็นรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ซึ่งต้องนำอนาคตทางการเงินของประเทศกรีซเข้าไปต่อรอง/สู้รบกับเหล่าชนชั้นนำ-นายธนาคารแห่งสหภาพยุโรป คลื่นคล้ายวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศได้ใน Yanis Varoufakis, *Adults in the Room: My Battle With Europe's Deep Establishment* (London: Vintage, 2018)

วรรณกรรมอย่าง มหาภาพย์ “โอดิปุส” ของโฮเมอร์ นิยายเรื่อง “เฟาสท์” และ “แฟรงค์เก้นสไตน์” ตลอดจน ภาพยนตร์อย่าง “เมทริกซ์” และ “เบลตรันเนอร์” ฯลฯ เป็นต้น

กระนั้นหากหันไปจากวิธีการเล่าเรื่องที่มีเสน่ห์แล้ว เนื้อหาและวิธีการพิจารณาทุนนิยมของวาร์ฟูทิสเองก็น่าสนใจไม่แพ้กัน โดยเฉพาะการพิจารณาทุนนิยม (ซึ่งเจ้าตัวเรียกว่า “สังคมการตลาด” หรือ market society) ว่าคือระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยรูปแบบใหม่ของหนี้ (debt) หรือถ้าพูดให้ถึงที่สุดก็คือเศรษฐกิจแบบทุนนิมนั้น เป็นเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนตัวเองผ่านการหมุนเวียนของหนี้ โดยวาร์ฟูทิสได้อธิบายประเด็นดังกล่าวด้วยการชี้ให้เห็นถึงการผงาดของคุณค่าแลกเปลี่ยน(exchange value) ตั้งแต่ศตวรรษที่สิบแปดเป็นต้นมา ที่ได้เข้ามาเบียดขับความหมายของการใช้สิ่งของต่างๆ(ซึ่งวาร์ฟูทิสเรียกว่า คุณค่าทางประสบการณ์ หรือ experience value) ให้กลายเป็นเพียงแค่ราคาที่ถูกกำกับผ่านกลไกตลาดเมื่อสิ่งของเหล่านั้นสามารถถูกตีเป็นสินค้าได้เสมอ³⁶ ความน่าสนใจก็คือ เมื่อคุณค่าที่เข้ามากำกับการใช้ชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องของมูลค่าแลกเปลี่ยน (เหนือความหมายในเชิงประสบการณ์) กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงลำดับชั้นเช่นกันจากที่แต่เดิม มนุษย์จะให้ความสำคัญกับกิจกรรมการผลิตเพื่อบริโภคใช้สอยกันเองก่อนที่จะแบ่งปันส่วนออกมาเพื่อทำการแลกเปลี่ยนหรือจำหน่ายจ่ายแจกก็จะกลายมาเป็นให้ความสำคัญกับการคำนวณผลกำไรต่างๆจากการแลกเปลี่ยน/จำหน่ายสิ่งของที่ตนจะผลิตเหนือการครุ่นคิดถึงการบริโภคสิ่งที่ถูกผลิตนั้น กล่าวแบบง่ายๆก็คือในสังคมก่อนหน้าทุนนิมนั้นการผลิตหรือproduction จะมาก่อนการจัดจำหน่ายหรือdistribution แต่ในสังคมทุนนิยม การจัดจำหน่ายกลับเป็นสิ่งที่มาก่อนการผลิตเพราะการจัดจำหน่ายคือเรื่องของการคิดคำนวณผลกำไร รายได้ล่วงหน้าจากการแปลงสิ่งที่จะถูกผลิตให้กลายเป็นสินค้าตั้งแต่ต้น

³⁶แน่นอน สำหรับผู้ที่สนใจทฤษฎีการเมืองสายมาร์กซิสต์มาบ้าง คงทราบกันดีว่าคำอธิบายถึงการขยายตัวของทุนนิยมผ่านการขยายตัวของคุณค่าแลกเปลี่ยนนี้หาใช่สิ่งใหม่แต่อย่างใด เพราะคำอธิบายดังกล่าวเป็นสิ่งที่คาร์ล มาร์กส์นำเสนอผ่านแนวคิดเรื่องมนตราของทุนนิยมหรือ Fetishism ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงกระบวนการที่คุณค่าแลกเปลี่ยนได้เข้ามาแทนที่คุณค่าแบบอื่นๆในกิจกรรมทางสังคม ผู้สนใจสามารถดูบทความภาษาไทยที่นำเสนอประเด็นดังกล่าวได้อย่างกระชับรัดกุมใน วัชรพล พุทธิรักษา, “สินค้า มูลค่า และสภาวะแปลกแยกในหนังสือว่าด้วยทุนของคาร์ล มาร์กซ์”, ใน *ว่าด้วยทฤษฎีรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์สมัยใหม่*, วัชรพล พุทธิรักษาและวัชรพล ศุภจักรวัฒนา (พิชญ์โลก: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 2559) กระนั้น ควรทราบว่าแม้การมุ่งเน้นเนื้อหาไปที่การผงาดของคุณค่าแลกเปลี่ยนดังกล่าว อาจบ่งชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของมาร์กส์ที่มีต่อวาร์ฟูทิส แต่การกล่าวถึงคุณค่าเชิงประสบการณ์ในฐานะคุณค่าที่ถูกทำให้หายไปผ่านการขยายตัวของคุณค่าแลกเปลี่ยนนั้น ก็เป็นสิ่งที่ดูเหมือนจะ “ไปไกล” กว่ามาร์ก เพราะสำหรับมาร์กแล้วคุณค่าที่จะถูกแทนที่ดังกล่าวนี้คือคุณค่าที่ตัวเขาเรียกว่า “คุณค่าใช้สอย” หรือ use value มากกว่า โดยคำว่า use หรือใช้สอยสำหรับมาร์กนั้นจะเป็นค่าที่มุ่งเน้นไปที่ลักษณะทางวัตถุของผลผลิตมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของ “ความรู้สึก” และประสบการณ์ เหมือนกับที่วาร์ฟูทิสใช้เมื่อตัวเขากล่าวถึงคุณค่าเชิงประสบการณ์ผู้สนใจสามารถดูเพิ่มเติมในประเด็นนี้ได้ใน Etienne Balibar, *The Philosophy of Marx*, Chris Turner(Translated)(New York: Verso, 2017), ch.3

และเนื่องจากกิจกรรมการผลิตเป็นกิจกรรมที่ถูกกำกับภายใต้เป้าหมายของการสร้างผลกำไรที่ตั้งไว้
อธิบายไปข้างต้น หัวใจสำคัญที่สุดในการลดต้นทุนดังกล่าวจึงเป็นอย่างอื่นไปเสียมิได้นอกจากการลดต้นทุนให้
ได้มากที่สุด ซึ่งกลวิธีหลักในการลดต้นทุนตรงนี้ก็คือการผลิตสินค้าออกมาเป็นจำนวนมากเพื่อทำให้ต้นทุนต่อ
หน่วยสินค้ามีมูลค่าต่ำมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้แต่ปัญหาก็คือภายใต้กลวิธีดังกล่าว ผู้ผลิตจำเป็นต้องลงทุนไป
ก่อนซึ่งในหลายๆครั้งตัวผู้ผลิตเองก็ไม่ได้มีต้นทุนมากพอที่จะลงทุนไปก่อนได้ตั้งแต่ต้น ถึงตรงนี้ การกู้หนี้ยืมสิน
จึงปรากฏเข้ามาในฐานะเงื่อนไขที่ช่วยให้ผู้ผลิตมีต้นทุนในมือมากพอที่จะลงทุนผลิตสิ่งต่างๆเป็นจำนวนมากได้
หนี้ยืมสินจึงเป็นหัวใจต่อการขยายตัวของระบบทุนนิยม เพราะหนี้ยืมสินคือกลไกที่ทำให้ผู้ผลิตมีต้นทุนในมือเพียงพอ
สำหรับผลิตสินค้าจำนวนมากภายใต้การกำกับของคุณค่าแลกเปลี่ยน หนี้ยืมสินคือสิ่งที่ทำให้ทุนนิยมเป็นไปได้ หากไม่
มีหนี้ยืมสินก็ย่อมไม่สามารถหาต้นทุนมาทำการผลิตภายใต้การสนองเป้าหมายอย่างผลกำไรจากการจำหน่าย
อันยอมส่งผลต่อการขยายตัวของทุนนิยมไปด้วยเช่นกันในแง่นี้ พร้อมๆไปกับการขยายตัวของคุณค่า
แลกเปลี่ยน ตลอดจนการประมาณการณ์ในเชิงของการจัดจำหน่าย(ที่มาก่อนการผลิต) หนี้ยืมสินได้ผงาดขึ้นมาเป็น
เชื้อเพลิงสำคัญในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ ถ้าสังคมการเมืองปัจจุบันคือสังคมการตลาดแบบทุนนิยม
สังคมดังกล่าวถึงที่สุดแล้วก็คือสังคมที่ขับเคลื่อนตนเองผ่านการดำรงอยู่ของหนี้ยืมสิน

อย่างไรก็ตามแม้จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของหนี้ยืมสินที่มีต่อการขยายตัวของทุนนิยม แต่วารูฟากิสก็ไม่ได้
ที่จะชี้ให้เห็นว่าพร้อมๆไปกับการขยายตัวของทุนนิยมดังกล่าว ตัวหนี้ยืมสินเองก็แปรเปลี่ยนสภาพและรูปแบบไปด้วย
เช่นกัน โดยวารูฟากิสได้ชี้ให้เห็นว่า เดิมทีการดำรงอยู่ของหนี้ยืมสินนั้นจะเป็นการดำรงอยู่ในฐานะของพันธะที่ผูกพัน
ปัจเจกบุคคลเข้ากับชุมชนหรือสภาพสังคมที่แวดล้อมภายใต้สายสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน (reciprocal) ที่แต่
ละฝ่ายต่างก็คอยช่วยเหลืออีกฝ่าย เช่นวันนี้ นาย ก.ช่วยเหลือนาย ข.ในการทำกิจกรรมอย่างหนึ่ง ก็แปลได้ว่า
ในอนาคตหากนาย ก.ต้องการความช่วยเหลือ นาย ข.ก็จะถูกผูกมัดด้วยพันธะทางใจให้ต้องมาช่วยนาย ก. ซึ่ง
การช่วยเหลือกันดังกล่าวนี้เอง ที่คือกลไกสำคัญต่อการผูกสัมพันธ์และสร้างความเป็นพวกพ้องให้เกิดขึ้นภายใน
ชุมชน

กระนั้น ดังที่วารูฟากิสได้ชี้ให้เห็น ว่าเมื่อทุนนิยมขยายตัวพร้อมๆกับความต้องการเงินทุนเพื่อผลิต
สิ่งของในจำนวนมาก รูปแบบของหนี้ยืมสินก็จะเปลี่ยนไป จากการเป็นพันธะผูกพันตัวปัจเจกแต่ละคน
เข้ากับชุมชนที่ตนอาศัยก็จะกลายเป็นเงื่อนไขที่สร้างความมั่งคั่งให้กับตัวปัจเจกแต่ละบุคคลเอง เนื่องจากหนี้ยืม
รูปแบบใหม่นี้จะมาพร้อมๆกับสิ่งที่เรียกว่าดอกเบี้ยในฐานะราคา(หรือคุณค่าแลกเปลี่ยน)ของหนี้ยืมสิน ทำให้เจ้าหนี้ยืม
สามารถสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเองผ่านการเก็บและสะสมดอกเบี้ยจากเงินต้นที่ตนให้ลูกหนี้ยืมได้ หนี้ยืมแบบ
ใหม่นี้จึงไม่ใช่หนี้ยืมที่มุ่งสานสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกด้วยกัน (ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับชุมชนที่ตน
อาศัย) หากแต่เป็นเงื่อนไขที่ยิ่งทำให้ปัจเจกแยกขาดจากชุมชนและคนอื่นทั้งยังบ่มเพาะความเห็นแก่ประโยชน์

ส่วนคนที่มุ่งสร้างความมั่งคั่งเฉพาะแก่ตนเอง(บนการขูดรีดส่วนต่างรายได้ของลูกหนี้ที่ก็เป็นเพื่อนร่วมชุมชนเดียวกันกับตน) นั้นจึงไม่แปลกที่วารูฟากิสจะชี้ให้เห็นต่อมาว่าสุดท้ายแล้วสังคมที่อยู่ภายใต้กำกับของทุนนิยมที่ขยายตัวนั้นจะเป็นสังคมแบบพันธะสัญญาที่มุ่งเน้นการแข่งขันระหว่างปัจเจกแต่ละบุคคลผู้ต่างก็ประจันหน้าห้าหน้ากันภายใต้เป้าหมายสูงสุดคือความมั่งคั่งส่วนบุคคลเท่านั้น

ถึงตรงนี้ วารูฟากิสก็ได้ชี้ให้เห็นถึงการทำงานของสถาบันการเงินที่สำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นั่นก็คือธนาคาร เนื่องจากภายใต้สภาพแวดล้อมที่พันธะทางสังคมได้ถูกแทนที่ด้วยพันธะสัญญาและการแข่งขันห้าหน้าระหว่างสมาชิกในสังคมนั้น ได้ทำให้การกู้ยืมกลายเป็นกิจกรรมที่ไม่ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวเหมือนในอดีต จนนำมาสู่การเกิดขึ้นขององค์กรอย่างธนาคารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถกู้เงินหรือรับสินเชื่อได้โดยไม่จำเป็นต้องรู้จักหรือมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับตัวองค์กรมาก่อนตั้งแต่ต้นแน่นอนว่าการปล่อยสินเชื่อของตัวธนาคารนั้น หากพิจารณาจากความเข้าใจโดยทั่วไปแล้วก็คือการปล่อยเงินกู้ให้ผู้กู้โดยเงินที่ถูกปล่อยกูดังกล่าวจะมาจากเงินฝากของลูกค้าผู้เข้ามาฝากเงินกับตัวธนาคารนั้นๆ อันนำไปสู่ข้อสรุปแบบง่ายๆที่ว่า การกู้เงินผ่านธนาคารคือการกู้เงินที่ผู้กู้เป็นลูกหนี้ของลูกค้าผู้เป็นเจ้าของเงินที่ฝากให้กับธนาคารทว่าวารูฟากิสกลับปฏิเสธคำอธิบายตรงนี้พร้อมกับชี้ให้เห็นถึงกลไกที่แท้จริงในการทำงานของธนาคารว่าในทางปฏิบัติแล้ว เวลาปล่อยสินเชื่อ ธนาคารจะไม่ได้เริ่มต้นด้วยการประเมินเม็ดเงินฝากที่ตนถือครองและประมาณการณ์ความสามารถในการให้สินเชื่อของตน เพราะสิ่งที่ธนาคารปฏิบัติจริงๆ ก็คือการพิจารณาความเสี่ยงและผลกำไรจากการทำธุรกิจของผู้มากู้ว่าจะสามารถใช้นี้คืนธนาคารได้แค่ไหนต่างหาก

ดังนั้น จำนวนเงินหรือสินเชื่อที่ธนาคารปล่อยกู้จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเม็ดเงินฝากจริงๆที่ตัวธนาคารถือครอง แต่กลับขึ้นอยู่กับเม็ดเงิน/ผลกำไรที่ผู้กู้จะได้ในอนาคต ในแง่นี้ ที่มาของเงินที่ธนาคารใช้ปล่อยสินเชื่อจริงๆจึงไม่ได้มาจากเม็ดเงินฝากของลูกค้าที่เข้ามาฝากเงินกับธนาคาร แต่กลับมาจากเงินหรือรายได้ในอนาคตของผู้กู้แต่ละรายต่างหากสิ่งที่นายธนาคารกระทำเวลาปล่อยสินเชื่อสำหรับวารูฟากิสจึงแทบไม่ต่างไปจากพ่อมดผู้ใช้มนต์ดำในการยื่นมือเข้าไปในอนาคตของผู้มาขอกู้เงินแต่ละรายเพื่อหยิบฉวยส่วนหนึ่งในรายได้ของพวกเขา ก่อนจะนำมามอบให้กับผู้กู้ในปัจจุบัน นายธนาคารจึงไม่ใช่อะไรเลยนอกจากพ่อมด เพราะนอกจากจะสามารถเสกให้เช็คที่ว่างเปล่าไร้มูลค่ากลายเป็นเม็ดเงินมหาศาล(เพียงแค่กรอกตัวเลขพร้อมลายเซ็นลงไป)แล้ว นายธนาคารยังสามารถท่องเที่ยวเข้าไปในอนาคตพร้อมทั้งฉวยเอาเงินในอนาคตมามอบให้กับผู้กู้ในปัจจุบันได้อีกด้วยวินาที่ที่นายธนาคารกรอกจำนวนเงินพร้อมลายเซ็นลงไปในเช็ค คือวินาที่ที่เขาใช้เวทมนต์เสกให้เศษกระดาษกลายเป็นตัวเงิน ซึ่งย่อมยืนยันถึงความสามารถของเขาในการแทรกเข้าไปในอนาคตเพื่อหยิบฉวยเงินส่วนหนึ่งของผู้กู้แต่ละรายมามอบให้กับตัวผู้กู้ในปัจจุบัน

คำอธิบายถึงกลไกการปล่อยสินเชื่อของธนาคารครั้งนี้ นับว่าเหมาะสมเข้ากับใจความหลักในการพูดถึงหนี้ในระบบทุนนิยมของวาร์ฟูทิสได้อย่างพอดี กล่าวคือ ถ้าหนี้ในระบบทุนนิยมคือสิ่งที่ทำให้ผู้คนเป็นปัจเจกมากขึ้น การขอสินเชื่อกับธนาคารในฐานะสถาบันการเงินหลักของระบบทุนนิยมก็จะไม่ใช่อะไรเลยนอกจากที่ปัจเจกเอาตนเองไปเป็นหนี้ให้กับอนาคตของตนเอง เพราะถ้าสิ่งที่นายธนาคารทำคือการนำเอาเงินในอนาคตของผู้กู้มาให้เจ้าตัวในปัจจุบันใช้ นั่นก็ย่อมหมายความว่าเจ้าหนี้ของผู้กู้ที่แท้จริงก็จะไม่ใช่ใครเลยนอกจากอนาคตของตัวเอง โดยผ่านการกู้เงินกับทางธนาคารผู้กู้ได้เปลี่ยนสถานะของตนเองไปเป็นลูกหนี้ให้กับอนาคตของตนเอง หรือพูดในอีกนัยหนึ่งก็คือผู้กู้ได้เปลี่ยนให้อนาคตกลายเป็นสิ่งที่ถูกคาดการณ์จากปัจจุบัน หากผู้กู้ดำเนินธุรกิจล้มเหลว ไม่เพียงแต่ตัวเขาจะสูญเสียความมั่งคั่งในปัจจุบัน หากแต่อนาคตทั้งหมดของเขาก็จะพังทลาย ล่มสลายลงไปด้วย สังคมทุนนิยมจึงเป็นสังคมที่ไร้อนาคตในความหมายที่ว่าอนาคตได้ถูกแทรกแซงและลดทอนให้กลายเป็นสิ่งที่ขึ้นกับการดำเนินการในปัจจุบัน ไม่มีอนาคตที่แท้จริงในความหมายของสิ่งที่ไม่แน่นอนหรือมาไม่ถึง เพราะอนาคตได้ปรากฏผ่านปัจจุบันของตัวลูกหนี้แล้ว สังคมทุนนิยมคือสังคมที่อนาคตพร่องหาย คือสังคมที่ปัจจุบันกลายเป็นอนาคตขณะที่อนาคตก็ไม่ใช่อะไรเลยนอกจากภาพสะท้อนของปัจจุบัน

อันที่จริง นอกจากประเด็นที่เขียนสรุปมาในที่นี้แล้ว ยังมีประเด็นอื่นๆที่ก็สนุกน่าคิด/น่าทึ่งไม่แพ้กัน โดยเฉพาะคำอธิบายเรื่องวิกฤติของระบบทุนนิยมผ่านตัวอย่างจากวรรณกรรมเรื่องโอดิสซีย์ หรือการพูดถึงระบบเศรษฐกิจในอนาคตที่เน้นแรงงานหุ่นยนต์โดยใช้เนื้อหาในภาพยนตร์ยอดนิยมอย่างเมทริกซ์และเบลตรันเนอร์มาเป็นตัวอย่างเล่าเรื่อง แนะนำรับหนังสือเล่มนี้ อย่างที่สาธยายไปในตอนต้นว่าเป็นหนังสือที่เหมาะสมทั้งกับคนที่อยากเข้าใจระบบทุนนิยม และ/หรือคนที่ชอบอ่านวรรณกรรม/ดูภาพยนตร์ถือได้ว่าเป็นหนังสือไม่ก็เล่มที่พูดได้เต็มปากว่า “วางไม่ลง” จริงๆ